

Про зв'язки лужицької та висоцької культур

На сторінках «Советской археологии» надрукована стаття Яна Домбровського, у якій автор висловлює свій погляд на зв'язки лужицької культури з висоцькою і культурами українського Лісостепу¹. Він пропонує вважати його статтю продовженням дискусії з цих питань, перервану в свій час через відсутність необхідних археологічних джерел. Відновлення актуальної дискусії, без сумніву, викличе великий інтерес. У цій статті спробуємо в міру можливості доповнити виклад проблеми новими даними.

* * *

Як відомо, в довоєнні роки багато польських археологів вважало, що на землі східніше Вісли лужицька культура поширюється лише в кінці бронзового і на початку залізного періодів. За концепцією Л. Козловського, вона проникала двома шляхами: з півночі, охопивши у V періоді бронзи (X—VIII ст. до н. е.) верхів'я Західного Бугу, і з заходу, поширюючись як тарнобжеська група в Надсянні². На думку Т. Сулімирського, внаслідок просування середньопольської групи лужицької культури і змішання її з місцевими елементами (які він тоді вважав киммерійськими), утворилася розташована в верхів'ях Західного Бугу ульвівська група. Згодом таким шляхом мала виникнути висоцька культура, але на цей раз — в результаті нашарування брандербурзько-великопольської групи на комарівське підгрунття³.

На сьогодні серед польських і радянських археологів багато прихильників знайшла теза К. Яжджевського, згідно з якою лужицька культура в межах території поширення тишцінецької культури виникла на основі останньої⁴. Першим, хто висунув таку думку щодо Західної Волині, був Р. Якімович, який посилався при цьому на інвентар з могильника в Млиниськах Володимир-Волинського р-ну⁵.

Останнім часом багато уваги цим питанням приділяє З. Буковський, вважаючи, однак, що теза про безпосередній розвиток (одного населення) від тишцінецького до лужицького етапів стосується на сході лише межиріччя Вісли, Сану і Західного Бугу. Що ж до районів, розташованих східніше, то появу тут лужицьких комплексів він допускає не раніше, ніж у IV періоді бронзи — на території тишцінецької культури і згодом тишцінецько-комарівської. З. Буковський зауважує також, що, відповідно до поширення лужицької культури на схід, зменшується численність її могильників, а наявні поселення носять сліди короткочасного життя на них⁶. Проте З. Буковський, як і інші археологи, неодноразово підкреслює, що для обґрунтованих висновків бракує добре досліджених і датованих пам'яток

¹ Ян Домбровський. Проблемы восточных связей лужицкой культуры. — СА, № 3. М., 1970, стор. 76 і далі.

² L. Kozłowski. Zarys pradziejów Polski Południowo-wschodniej. Lwów, 1939, стор. 57.

³ T. Sulimirski. Kultura wysocka. Kraków, 1931, стор. 161, 164.

⁴ K. Jazdzewski. O zagadnieniu początków kultury łużyckiej. — Slavia Antiqua, t. 1. Poznań, 1948, стор. 94; J. Głosiński. Z problematyki kultury łużyckiej na wschód od Wisły. — Archeologiczne rozhledy, 1957, s. 5, стор. 702. В. Д. Рыбалова. О связях правобережной лесостепной Украины с Центральной Европой в эпоху бронзы и раннего железа. — Исследования по археологии СССР. Сборник статей в честь проф. М. Я. Артамонова. Л., 1961, стор. 81.

⁵ N. Jakimowicz. Państwowe muzeum archeologiczne, cele, organizacja i dotychczasowe dokonania. — Archeologia Polski, t. IV, 1938, стор. 218.

⁶ Z. Bukowski. Studia nad południowymi południowo — wschodnim pograniczem kultury łużyckiej. Wrocław — Warszawa — Kraków, 1969, стор. 339, 424.

як у Східній Польщі, так і в західних областях Української РСР. На це вказував і В. І. Канівець, виділивши з території Західної України лише шість, без сумніву, лужицьких пам'яток і близько 10, культурна належність яких, на його думку, ще недостатньо з'ясована ⁷.

Тому обмежимося ствердженням самого факту, що наприкінці бронзової доби в районі верхньої течії Західного Бугу і Стиру існували лужицькі могильники, з яких найбільше відомі в селах Вільхове (Ульвівок), Скваряві Львівської, Млиниськах Волинської і Вербені Ровенської областей ⁸. Могильник в с. Вільхове і, можливо, ще кілька пунктів в його околиці належать до ульвівської групи пам'яток, дальша територія якої поширюється на суміжні райони Польщі, але точно не окреслена ⁹. Типовими для цієї пам'ятки, на відміну від могильників інших лужицьких груп, є обряд поховання з трупопокладенням, а також дещо своєрідні форми кераміки (чарки з вушками, оздоблені скісними жолобками). Щодо могильників у Млиниськах, Вербені, Скваряві й окремих поховань, згаданих О. Цинкаловським ¹⁰, де виявлені лише трупоспалення в урнах, у дослідників немає спільної думки у тому, до якої групи лужицької культури вони належать ¹¹. Ян Домбровський, наприклад, висловив припущення про існування ще однієї групи — волинської, або волинсько-подільської, виявом якої можуть бути, на його думку, матеріали з могильника у Млиниськах ¹².

З опублікованих даних про лужицькі старожитності знаємо також про невелике скупчення у верхів'ях Прип'яті та її приток, з якого деякі пам'ятки датуються вже ранньозалізним періодом. Ю. В. Кухаренко включає їх у склад ульвівської групи ¹³.

Спеціальних розкопок лужицьких пам'яток в останні роки не проводилось. Але під час дослідження об'єктів інших культур виявлено цікаві матеріали. Йдеться про могильник поблизу с. Терновиця Яворівського р-ну і поселення неподалік с. Заліски Жидачівського р-ну Львівської обл. та ряд неопублікованих ще висоцьких пам'яток.

Могильник у Терновиці ¹⁴ відкритий на площі поселення висоцької культури, яким, певно, і був знищений. Збереглося лише кілька зруйнованих поховань з трупоспаленням в урнах і біля них посудин-приставок, більшість з яких — це миски і черпаки з профільованими у вигляді латин-

⁷ В. И. Канівець. Памятники лужицкой культуры на территории западных областей Украины.— КСИА, II. К., 1953, стор. 44—45.

⁸ T. Sulimirski. Kultura wysocka, стор. 155; J. Pasternak. Ruské Karpaty v archeologii. Praha, 1928, стор. 135; L. Kozłowski. Zarys pradziejów Polski..., стор. 57, 80—81; В. И. Канівець. Памятники лужицкой культуры..., стор. 44; Z otchłani wieków, t. X. Poznań, 1935, z. 3, стор. 51; Ю. М. Захарук. Дослідження пам'яток доби бронзи та раннього заліза на Волині в 1930 р.— АП, т. VI, стор. 21.

⁹ J. Głosiński. Z problematyki kultury..., стор. 704; Z. Bukowski. Studia..., стор. 426.

¹⁰ A. Cynkałowski. Materiały do pradziejów Wołynia i Polesia wołyńskiego. Warszawa, 1961, стор. 93—94.

¹¹ Л. Козловський відносив поховання в Скваряві до сілезько-краківської групи, тобто верхньосілезько-малопольської (L. Kozłowski. Zarys pradziejów Polski..., стор. 57; Z. Dugzewski. Grupa górnośląska-malopolska kultury luzyckiej w Polsce. Kraków, 1939—1946, стор. 153); Я. Глосік зараховує поховання в Млиниськах до ульвівської групи (J. Głosiński. Z problematyki kultury..., стор. 706); В. І. Канівець вважав, що могильники Львівщини тяжіють до тарнобжеської групи, а Млиниський найбільш характерний для середньопольської (В. И. Канівець. Памятники лужицкой культуры..., стор. 44).

¹² Ян Домбровський. Проблемы..., стор. 76, 77. Заслугове на увагу його інтерпретація пам'ятки в Скваряві, у кераміці якої він бачить місцеві комарівсько-тшчинецькі риси. Шкода лише, що плутанина з рисунками і застарілі адміністративні назви, які вживає автор, заважають уточненню наведених прикладів.

¹³ Ю. В. Кухаренко. Древнее Полесье. Автореферат. М., 1965, стор. 12, 13.

¹⁴ Розкопки автора 1968 р. Першу згадку про це поселення, як пам'ятку ранньозалізної доби, подає Я. Шептицька (J. Szepińska. Sprawozdanie z poszukiwań w Tarpowicy, pow. Jaworowskim (woj. Lwowskim).— Przegląd archeologiczny, 1925—1927, стор. 213.)

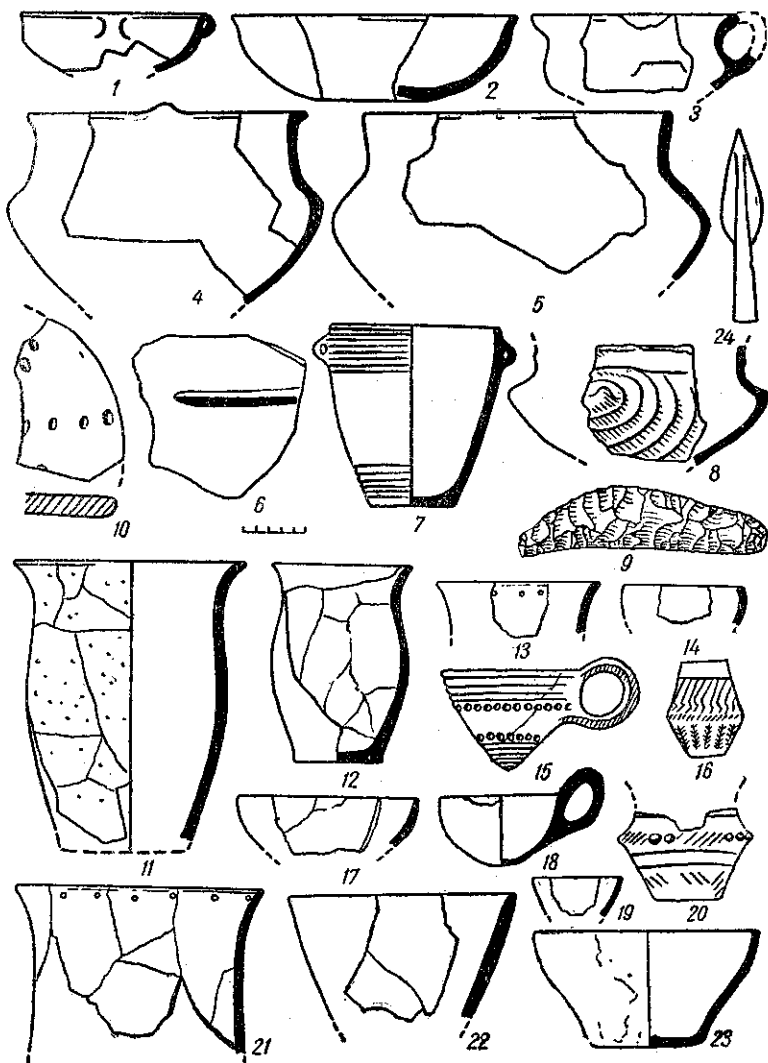

Рис. 1. Матеріали з могильників і поселень лужицької та висоцької культур:

1-4 — кераміка з могильника в Терновиці; 5-8, 10 — кераміка з поселення в Залісках; 9, 13, 14, 24 — матеріали з поселень в Гончарівці; 11, 12, 15-23 — посуд з могильника в с. Конюшків.

ської літери S стінками. Одні миски мають невеликі петельчасті вушка, інші — увігнуті до середини денця (рис. 1, 1, 2). Привертає увагу широкобока ваза-урна. Вона майже чорна, ззовні легко пролощена, має розхилені вінця з виступом на краю (рис. 1, 4). Виявлено також уламки горщиків з шорсткою поверхнею.

Хоч комплекс кераміки з поховань невеликий, однак можна визначити приблизну культурну належність і час існування пам'ятки. Так, перераховані типи посуду знаходять аналогії на пам'ятках кінця бронзового періоду верхньосілезько-малопольської і тарнобжезької груп лужицької культури¹⁵. Але найбільш вірогідно, що цей розташований у басейні

¹⁵ J. Miśkiewicz. Materiały kultury łuzyckiej w Międzyrzeczu Pilicy i Śródkowej Wisły.—Materiały starożytne, t. VIII, 1962, tabl. I, 17, 18; tabl. X, 4 та ін.; M. G e d l. Materiały z łuzyckich cmentarzysk o miesznym obrządku pogrzebowym w Ligocie Samborowej.—Szymiszowie f Podborzanach w pow. Sirelce Opolskie. Materiały starożytne, t. VIII,

р. Шкло (притоки Сану) могильник є східним відгалуженням тарнобже-ської групи, з якою найкраще пов'язується територіально.

Дуже цікава пам'ятка — досліджене у 1906 р. М. Ю. Смішком поселення в с. Заліски¹⁶, що дало нам змішаний вияв культур фракійського гальштату і лужицької. Серед зібраного в розвалі кам'яної печі і культурному шарі матеріалу, типового для культури фракійського гальштату (бронзова бляха, серп, уламки корчаг і банкоподібних горщиків з гудзками, фігурки коней і прясла, орнаментовані канелюрами), маємо подібні до корчаг, але дещо приземкуваті посудини (рис. 1, 5), що нагадують кераміку лужицької культури. Це саме стосується горщиків з горизонтальним і переривчастим валиком на опуклості (рис. 1, 6), банкоподібного горщика з горизонтальними канелюрами та невеличкими вушками (рис. 1, 7), дископодібних покришок-тарілок з відбитками пальця на поверхні (рис. 1, 10) та, напевне, глечиків і опуклобоких вазочок, прикрашених гудзками і концентричними канелюрами навкруги них (рис. 1, 8).

Через недостатню обізнаність з пам'ятками лужицької культури в суміжних районах Польщі ми не можемо поки що встановити аналогій для усіх форм перерахованого вище посуду. Але, напевне, приблизні паралелі дає також в першу чергу кераміка південно-східних лужицьких груп¹⁷. Немає даних і для точного датування цієї пам'ятки, хоч знайдений там фрагмент бронзового серпа вказує на досить ранній тип «з гудзком біля держака»¹⁸. У культурному шарі цієї пам'ятки виявлено також горщики культури Ноа і кілька уламків посуду комарівської культури.

Таким чином, описані нами пам'ятки підтверджують припущення, що лужицькі старожитності Львівщини тяжіють в основному до південно-східних груп цієї культури і вказують, що значний вплив на формування місцевих культурних комплексів кінця бронзового періоду мали південні елементи.

* * *

З проблемою східних зв'язків лужицької культури тісно переплітається питання появи висоцьких пам'яток.

Висоцька культура склалася в порівняно обмеженому районі на вододілі між верхів'ями Дністра, Західного Бугу і Стиру. За даними розвідок, пам'ятки її сконцентровані на болотистих низинах, з півночі вздовж Гологір і Вороняків. Крайніми західними пунктами їх поширення можна поки що вважати поселення поблизу сіл Терновиця і Шкло в південно-західному підніжжі Розтоцького горбогір'я¹⁹. Найвіддаленішим на північному сході є, мабуть, поселення в районі с. Полуничне Дубнівського р-ну Ровенської обл.* Не відомі ще пам'ятки висоцької культури північніше: на заході Буського, на сході — Дубнівського районів. Тому припускаємо, що згадані Ю. В. Кухаренком випадкові знахідки висоцького типу на території Полісся²⁰ потрапили туди в результаті міжплеменних зв'язків їх носіїв з населенням інших культур, зокрема в даному випадку, можливо, з племенами милоградської культури. Не поширюються висоцькі

стор. 97; W. Demytrykiewicz. Cmentarzysko i osady przedhistoryczne w okolicy Tarnobrzegu i Rozwadowa nad Sanem.— Materiały antropologiczno-archeologiczne i etnograficzne, t. II. Kraków, 1897, стор. 139, рис. 3.

¹⁶ Матеріали не опубліковані.

¹⁷ M. Gedl. Kultura łuzycza na Górnym Śląsku. Wrocław — Warszawa — Kraków, 1962; E. Szudłowska. Cmentarzysko kultury łuzyczej w Przecycach, pow. Zawierce. Bytom, 1968; K. Moskwa. Epoka brązu i początki epoki żelaza w Rzeszowskiem.— Pradzieje Rzeszowszczyzny, N 10. Rzeszów — Warszawa, 1963, стор. 25, 27.

¹⁸ І. К. Свешников. Пам'ятки голіградського типу на Західному Поділлі.— МДАПВ, вип. 5. К., 1964, стор. 55.

¹⁹ Л. И. Крушельницкая. Раскопки поселений висоцкой культуры.— Археологические открытия 1968 г. М., 1969, стор. 271.

* Розкопки І. К. Свешникова і З. Шварца 1938 р.

²⁰ Ю. В. Кухаренко. Вказ. праця, стор. 13.

пам'ятки і більш на південь, тримаючись в основному південних схилів Гологір і Вороняків.

Переважає кількість типових пам'яток цієї культури сконцентрована, як уже згадувалося, у Львівській області. Тут є близько 20 могильників, у тому числі розкопані в селах Лугове (Чехи), Висоцьке, Ясенів, Гончарівка, Жуличі та Золочів²¹, і 10 поселень, досліджених переважно розвідками (Черепин, Лагодів, Шкло, Терновиця, Ясенів, Гончарівка, Бужок, Конюшків*, Ріпнів**, Пліснесько)²².

Відомо, що висоцьку культуру на її основній території попереджали комарівська і тшцінецька культури. Однак в літературі з цього питання існують розбіжності щодо територіальних меж і місця стику останніх²³. На думку І. К. Свешникова, зіткнення комарівської і тшцінецької культур припадає приблизно на верхів'я Західного Бугу і Стиру²⁴. Проте він вважає, що територія першої з них була розчленована на два окремих райони — прикарпатський і волинський, і тому заперечує можливість виникнення висоцьких пам'яток у комарівському середовищі. За його концепцією, обидві ці культури розвивалися на різних територіях і протягом певного часу були синхронними²⁵.

Всупереч цьому наведена ним карта відтворює дещо іншу картину. На території, де згодом з'являються висоцькі пам'ятки, існують в основному поселення, кургани і ґрунтові поховання комарівської культури. Якщо взяти до уваги нові дані, то пам'ятки останньої відомі зараз у селах Звенигород, Лагодів, Ріпнів, Гончари, Чижиків²⁶, Висоцьке, Ясенів, Бужок і Конюшків***, і майже усі вони виявлені на місцях пам'яток висоцької культури. Вияснити це питання важливо не лише для з'ясування культурного підґрунтя висоцьких комплексів (комарівського чи близького йому тшцінецького), а й для визначення кінцевого етапу культури, що їх попереджала.

І. К. Свешников кінцеву фазу комарівської культури датує на Поділлі — XIII, на Волині — XI ст. до н. е., а деякі пам'ятки Прикарпаття, зокрема з районів, де не було розселення племен культури Ноа, — початком ранньозалізної доби²⁷. Поки що неможливо точно датувати комарівські пам'ятки з висоцької території, але ми припускаємо, що вони не припинили свого існування раніше, ніж на території Прикарпаття і Волині. Сюди також могли переселитися окремі групи комарівського населення, витіснені у XIII ст. до н. е. з Наддністрянщини племенами культури Ноа. Крім того, цікавий факт наявності пам'яток, що представляють змішані комплекси культур комарівської і Ноа (Звенигород, Дубно, Колосівка²⁸,

²¹ T. Sulimierski. Kultura wuzoska; Л. И. Крушельницкая. Раскопки в верховьях Западного Буга. — Археологические открытия в 1969 г., стор. 227; її ж. Могильник висоцької культури у м. Золочеві. — Археологія, т. XIX. К., 1965, стор. 122.

* Розкопки автора 1964—1970 рр.

** Розкопки Ю. М. Захарука і І. К. Свешникова 1951 р.

²² І. Д. Старчук. Розкопки городища Пліснеська. — АП, т. III. К., 1952, стор. 95.

²³ А. Гардавський включає в обсяг тшцінецької культури північну частину Наддністрянщини і Волинь (A. Gardawski. Plemiona kultury tszczynieckiej w Polsce. — Materiały starożytne, t. V. Warszawa (1959, табл. II, карта); І. К. Свешников бачить на цій території значні скупчення комарівської культури (І. К. Swiesznirow. Kultura komarowska. — Archeologia Polski, t. XII, z. 1. Wrocław — Warszawa — Kraków, 1967, стор. 46, карта); З. Буковський межиріччя витоків Західного Бугу, Стиру, Горині виділяє як мішану комарівсько-тшцінецьку зону (Z. Bukowski. Studia..., стор. 398, 399); Я. Глосік вважає, що північні межі комарівської культури треба пересунути на північ, вниз по течії Західного Бугу (Wiadomości Archeologiczne, t. 29, стор. 89).

²⁴ І. К. Swiesznirow. Kultura komarowska..., стор. 46, 47.

²⁵ І. К. Свешников. Пам'ятки голіградського типу..., стор. 64; його ж. Підсумки досліджень культур бронзової доби Прикарпаття і Західного Поділля. Львів, 1958, стор. 27; І. К. Swiesznirow. Kultura komarowska..., стор. 81.

²⁶ І. К. Swiesznirow. Kultura komarowska..., 46, 47.

*** Розвідка і розкопки автора.

²⁷ І. К. Swiesznirow. Kultura komarowska..., стор. 72.

²⁸ Там же, стор. 73.

Крем'янець*, Заліски та ін.), які вказують на ймовірність ще однієї міграції на північ певної частини придністрянського населення зі змішаною вже тоді культурою (комарівською і Ноа)²⁹, витісненою звідти в XI—X ст. до н. е. племенами культури фракійського гальштату.

Щодо тщи́нецької культури, то результати її вивчення на території Західної Волині і північних окраїн Лісостепу зводяться до теоретичних узагальнень без фактичного матеріалу. На жаль, культурний комплекс кінця бронзової доби з цієї території залишився таким таємничим, як і найменування «волинські культури», надане йому колись Т. Сулімірським³⁰ і ще й досі вживане в археологічній літературі. Втім, значне скупчення тщи́нецьких пам'яток виступає на Поліссі в басейні р. Прип'яті. Як припускають дослідники, окремі групи цієї культури існували там досить довго і, можливо, відіграли певну роль у формуванні культур ранньозалізної доби (милоградської)³¹, тому не виключено, що вплив тщи́нецької культури в кінці доби бронзи сягав і на більш віддалені райони.

Визначений Т. Сулімірським для висоцької культури час VIII—I ст. до н. е., як і розроблену ним хронологічну систему поділу висоцьких старожитностей на чотири етапи³², піддав згодом критиці В. І. Канівець, даючи їм X—VI ст. до н. е. Найранішими він вважає деякі поховання в Гончарівці, які відносять до IX і навіть X ст. до н. е. (на підставі бронзового браслета лужицького типу і бритви, типової, на його думку, для періоду Беначчі I). До найпізніших В. І. Канівець зараховує окремі поховання з речами скіфського типу і курган в с. Красне, який свідчить про появу тут нових обрядових традицій, характерних для племен скіфського періоду³³.

Оскільки з верхньою датою, визначеною В. І. Канівцем, погоджується тепер більшість дослідників (іноді з незначними застереженнями), то час появи перших комплексів висоцької культури все ще є предметом дискусії (XII—XI ст. до н. е. — О. І. Тереножкін; XI—X — З. Буковський; X—IX — В. І. Канівець, Ян Домбровський; IX — В. Д. Рибалова)³⁴.

Ще складнішою є проблема походження висоцької культури. Т. Сулімірський розглядав її як витвір двох культур — місцевої і прийшлої лужицької³⁵. В. І. Канівець припускає, що вона утворилася внаслідок дальшого розвитку місцевих племен комарівської культури³⁶. Не заперечує зв'язків висоцької культури з комарівською З. Буковський³⁷, вважаючи, крім того, що остання мала деякий вплив на формування культури східних лужицьких груп. Це проявилось у поховальному обряді (поховання з трупопокладенням)³⁸.

* Дослідження В. П. Савича 1968—1970 рр.

²⁹ Міркування з приводу можливості співіснування цих племен висловив і Е. А. Балагурі (Э. А. Балагурі. История племен позднебронзового периода в Среднем Поднестровье (культура Ноа). Автореферат. К., 1964, стор. 14, 15).

³⁰ T. Sulimirski. Zagadnienie ekspansji kultury łuzyckiej na Ukrainie. Wiadomości archeologiczne, t. XIV, 1936, стор. 43.

³¹ Z. Bukowski. Studia..., стор. 392—394.

³² T. Sulimirski. kultura wysocka, стор. 142—145.

³³ В. И. Канівец. Вопросы хронологии высоцкой культуры. КСИА АН УССР, № 4. К., 1955, стор. 94, 95.

³⁴ А. И. Тереножкін. Предскифский период на Днепровском правобережье. К., 1961, стор. 158, 194, 195, 197; Z. Bukowski. W sprawie genezy i rozwoju grupy wysockiej, kultury łuzyckiej.— Archeologia Polska, t. XI, z. 1. Wrocław — Warszawa — Kraków, 1966, стор. 85, 86; В. И. Канівец. Памятники высоцкого типа как исторический источник. Автореферат. К., 1953, стор. 8; J. Dąbrowski. Materiały ze Strzyżowa, pow. Hrubieszów, a niektóre powiązania ziem Polski wschodniej i Ukrainy w późnej epoce brązu.— Materiały starożytne, t. VIII. Wrocław — Warszawa — Kraków, 1962, стор. 32; В. Д. Рыбалова. К вопросу о хронологии некоторых групп памятников бронзы и раннего железа на Украине. — Археологический сборник, № 2. Л., 1961, стор. 10.

³⁵ T. Sulimirski. Kultura wysocka, стор. 173.

³⁶ В. И. Канівец. Памятники высоцкого типа..., стор. 13.

³⁷ Z. Bukowski. Studia..., стор. 434, 505; його ж. W sprawie..., стор. 49.

³⁸ L. Bukowski. Studia..., стор. 426.

Разом з тим між поглядами цих дослідників є великі розбіжності. В. І. Канівець надає основного значення місцевому вияву комарівської культури, а наявність лужицьких елементів пояснює наслідком міжплеменних зв'язків, які, однак, на його думку, були менш активними, ніж зв'язки з населенням Південного Прикарпаття³⁹. Натомість З. Буковський твердить, що між комарівською і висоцькою культурами існував хронологічний розрив, який міг бути заповнений лише «лужицьким» етапом. Інакше кажучи, зв'язок між обома культурами відбувався через лужицьку, оскільки

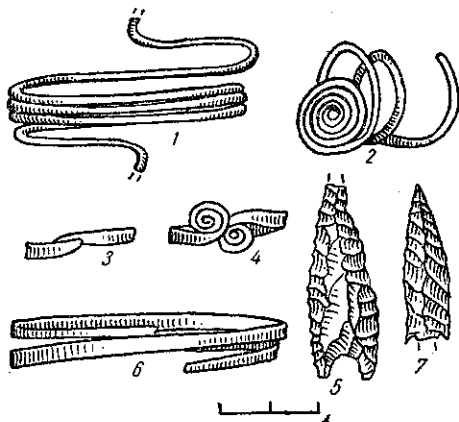

Рис. 2. Матеріали з висоцьких пам'яток:
1—3, 5—7 — металеві і крем'яні вироби з могильника в с. Конюшків; 4 — перстень з Лагодова.

окремі групи носіїв останньої, як припускає дослідник, просунулись на цю територію в кінці IV періоду бронзи⁴⁰. Виходячи з цього, З. Буковський вважає доцільним трактувати висоцьку культуру як локальний варіант культури лужицької.

Але до цього повернемося нижче. Зараз зупинимось на огляді нових матеріалів висоцької культури, одночасно застерігаючи, що він не внесе особливих змін щодо її датування, а зроблені висновки все ще матимуть попередній характер.

Не дала бажаних результатів спроба одержати нові датуючі речі з найранішої, як

вважають дослідники, висоцької культури — могильника в с. Гончарівка, бо зараз він майже повністю знищений. Натомість, за 1—1,5 км на північ від нього виявлені поселення Гончарівка і Гончарівка — Бужок, інвентар яких складався з тюльпаноподібних середньої величини горщиків з гладкою поверхнею, мисок з нахиленими до середини вінцями (рис. 1, 13, 14) та знарядь праці (кам'яних — молоти, розтирачі і крем'яних — відбійники, серпи). Знайдено також бронзовий листоподібний наконечник списа з двома протилежними отворами нижче основи листа (рис. 1, 24), що датується приблизно IX—VIII ст. до н. е. В цілому цей комплекс нагадує інвентар пам'яток у селах Ясенів і Конюшків Бродівського р-ну, де виявлено теж гладкий посуд без валиків (іноді з проколами під вінцями) і крем'яні знаряддя праці*.

Ще однією пам'яткою, що відноситься приблизно до останнього сторіччя бронзової доби, можна, мабуть, вважати могильник і поселення в с. Конюшків Бродівського р-ну. На могильнику зібрано два крем'яних наконечники стріл архаїчних форм (один серцеподібний з виїмкою в основі, другий з невеликим черешком) (рис. 2, 5, 7) і низку бронзових прикрас, серед яких є шпилька з розклепаною і закрученою у вушко голівкою та нарізками на стержні, округла бляшка з маленьким вушком для прикріплення і опуклим гудзком над ним, фрагмент пронизки з плоского перетину дроту, скручений у два витки браслет з такого самого дроту (рис. 2, 6) та кільце-каблучка з відламанними кінцями, що мали, певно, вигляд спіралі. Крім того, знайдено невеликий спіральний браслет з тонкого круглого дроту, кінці якого закручені у різні боки і відламані, та окремо один спіральний щиток, можливо, від такого самого браслета (рис. 2, 1, 2).

Дротяні кільця і браслети у вигляді кількох витків часто зустріча-

³⁹ В. И. Канивец. Памятники высочского типа..., стор. 13.

⁴⁰ Z. B u k o w s k i. W sprawie..., стор. 94, 95.

* Розкопки автора 1968—1970 рр.

ються на висоцьких пам'ятках. К. Журовський пов'язував їх з лужицькою культурою ⁴¹, хоч вони, як і пронизки та шпильки з закрученою у вушко голівкою, не належать до речей, характерних лише для однієї культури. Швидше можна говорити про моду на цього типу оздобу, поширену майже на всій європейській території (від середини бронзового до початку залізного періоду) ⁴². Браслети, кільця і персні з кінцями, закрученими у спіральні щитки, також мають дуже давні традиції щодо їх виконання ⁴³.

На значну кількість відкритих у цьому могильнику поховань (сім знищених, з них два трупоспалення) припадає багато кераміки: конічних, напівсферичних, з малесеньким денцем черпаків, кілька глибоких мисок, іноді з отвором у дні, або мисок з нахиленими до середини вінцями; банкоподібних і з рівними конічними стінками посудин (рис. 1, 17—19, 22, 23), тюльпаноподібних горщиків з проколами під вінцями (рис. 1, 11, 12, 21), біконічних посудинок, оздоблених геометричним орнаментом, або з розхиленими назовні вінцями. Серед останніх особливо цікавою є посудинка, прикрашена справжнім шнуровим орнаментом і гудзками на перегині бочка (рис. 1, 20). За формою вона нагадує горщик з Бродів ⁴⁴ або з Гончарівки*. Шнуровим орнаментом і двома рядами старанно витиснених ямок прикрашений також гарний гостродонний черпак з великим округлим і оздобленим двома заглибленими лініями вушком (рис. 1, 15). Обидві форми, зокрема їх орнамент ⁴⁵, без сумніву, вказують на ранні традиції.

Отже, навіть на прикладі цих двох пам'яток можна говорити про контакти висоцької з передуючими їй культурами. Мається на увазі насамперед найбільш консервативна, як вважають археологи, риса — поховальний обряд, що теж пов'язується з традиціями комарівської культури.

Про зв'язок з давніми культурами свідчать і бронзові вироби (вказані вище типи прикрас і предмети культури Ноа ⁴⁶) та кераміка. Так, деякі форми кухонного посуду близькі не лише до комарівських ⁴⁷, а й до кераміки культури Ноа ⁴⁸, про існування окремих знахідок на цій території іноді разом з речами комарівської культури вже згадувалося.

Елементи лужицької культури на ранніх пам'ятках засвідчені виробами з бронзи (браслет з Гончарівки) і деякими орнаментальними мотивами. Це стосується ялинкового мотиву, який зустрічається на ритуальних біконічних чарках, але майже всюди поруч з характерним для висоцького стилю лінійним орнаментом (переривані горизонтальні або зигзагоподібні вертикальні лінії) (рис. 1, 16).

Щодо форм посуду, то, крім деяких черпаків, які знаходять аналогії у верхньосілезько-малопольській групі і серед подібних до поширених на лужицьких могильниках мисок з отворами, рання кераміка висоцької культури виявляє своєрідні риси. Досить згадати численні біконічні посудинки

⁴¹ K. Żurowski. Zabytki brązowe z młodziej epoki brązu i wczesne go żelaza z dorzecza górnego Dniestru.— Przegląd archeologiczny, t. VIII, z. 2. Poznań, 1949, стор. 194.

⁴² Спіральні кільця і шпильки з закрученою голівкою є на пам'ятках комарівської культури Волині (О. Лагодовська. Войцехівський могильник бронзової доби на Волині. — Археологія, т. II. К., 1948, стор. 67, рис. 3; стор. 75; И. К. Свешников. Богатые погребения комаровской культуры у с. Иванья Ровенской области.— СА, № 2. М., 1968, рис. 4, 4, 5; I. K. Swiesznirow. Kultura komarowska..., табл. XII, 2, XIV, 2).

⁴³ I. K. Swiesznirow. Kultura komarowska..., табл. 1, 2, стор. 64; табл. XII; О. Лагодовська. Вказ. праця, стор. 76.

⁴⁴ T. Sulimirski. Kultura wysoka, табл. XIV, 2.

* Розкопки В. І. Канівця.

⁴⁵ I. K. Swiesznirow. Kultura komarowska..., табл. II, 10; VII, 14; XIII, 7, 14 та ін.

⁴⁶ Z. Bukowski. W sprawie..., стор. 85.

⁴⁷ I. K. Swiesznirow. Kultura komarowska..., табл. II, 3; IX, 2, 3; X, 12, 15; XV, 12, 13, 37, 38.

⁴⁸ Багато тюльпаноподібного посуду з проколами виявлено на поселенні культури Ноа в с. Бовшів (Л. І. Крушельницька. Нові північно-західні пам'ятки культури Ноа.— Матеріали III Подільської історико-краєзнавчої конференції. Львів, 1970, стор. 109), на поселенні в Залісках і могильнику в Звенигороді.

з розхиленими вінцями, більшість черпаків і біконічні орнаментовані чарки ⁴⁹.

Шукаючи відповіді на питання про походження висоцької культури, дослідники порівнювали її з широким колом інших. І справді, крім місцевого вияву, у складі знахідок з могильників виділено низку елементів, що зближують її з суміжними культурами ⁵⁰. Але, по-перше, порівнювалися матеріали культури в цілому, а не з найраніших комплексів; по-друге, бралися до уваги форми, які в кінці бронзової і на початку залізної доби мали загальне поширення на території Центральної і частково Східної Європи, отже, не могли служити еталоном лише однієї якоїсь культури чи групи. Так, виділена Т. Сулімірським як найбільш характерна лужицька ритуальна кераміка була виявлена на могильниках, що належать до етапу найвищого розквіту висоцької культури (наприклад, двійник і трійник — в Ясенові, посудинка зі «стопкою» — в Луговому) ⁵¹. З них лише «стопка», двійник і трійник являють собою форми, походження яких можна пов'язувати з бренденбурзько-великопольською групою. Згадані миски з отворами, циліндричні, гостродонні посудинки та фігурки птахів поширені на багатьох лужицьких пам'ятках Польщі і Моравії ⁵².

Не знаходить підтвердження і гіпотеза В. І. Канівця про можливість контактів на ранньому етапі висоцької культури з середньопольською лужицькою групою ⁵³, тому що стиль останньої в IV і V періодах бронзи характеризується вже типовими західнолужицькими формами, які зовсім не пов'язуються з висоцькими ⁵⁴. Втім, деякі аналогії можна знайти серед матеріалів найранішої на цій території (III EB) константинівської групи, але пояснюється це наявністю в її комплексах елементів тшцінецької культури ⁵⁵, тобто близькістю підгрунтя обох культур.

На наш погляд, крім можливих міжплеменних зв'язків, що їх підтримувало населення межиріччя Дністра і Західного Бугу в кінці бронзового періоду з лужицькими племенами (зокрема, мабуть, південно-східних груп), спільність їх окремих культурних форм пояснюється, в першу чергу, близькістю попередніх їм культур ⁵⁶.

Дещо інакше вимальовується ситуація дальшого формування висоцької культури. В керамічному комплексі чимраз частіше виступають форми, що свідчать про зв'язок з лісостеповими культурами перед- і ранньоскіфського часу (прості кухонні горщики з валиками, покритими відбитками пальця, черпаки з високими вухами, миски, кубки). Є також посуд, що має багато спільних рис з керамікою фракійського гальштату (горщики типу Вйланова, миски з канелюрами). Але, разом з тим, з'являється кераміка, найбільш близька до господарського посуду тарнобжеської і люблінської груп лужицької культури. Маються на увазі горщики з навмисно опершавленою поверхнею, покритою іноді пальцевими вдавленнями, великі біконічні посудини досить видовженої форми і, навпаки, приземкуваті опуклобокі вази. Трапляються оригінальні форми, наприклад, глечик з Лаго-

⁴⁹ Останні Т. Сулімірський виводив з подібних за формою біконічних горщиків бренденбурзько-великопольської групи (Т. S u l i m i r s k i. Kultura wysoka, стор. 151). Натомість Ян Домбровський зауважує, що подібні посудини є тільки в комплексах верхньосілезько-малопольської групи (Ян Д о м б р о в с к и й. Проблеми..., стор. 85).

⁵⁰ Т. S u l i m i r s k i. Kultura wysoka, стор. 150—158.

⁵¹ Т а м ж е.

⁵² А. G o t t w a l d. Pohřebiste u Domamyslic.— Rocnik Náropisného a průmyslového muzea mesta Prostějova a Hané, N. VI. Prostějov, 1929, стор. 7, рис. 2, 3, табл. VIII, 2; J. K o s t r z e w s k i, W. C h m i l e w s k i, K. J a z d z e w s k i. Pradzieje Polski. Wrocław — Warszawa — Kraków, 1965, рис. 50, 4, 6; М. G e d l. Kultura łuzyska..., табл. XXXII, 12.

⁵³ В. И. К а н и в е ц. Памятники высочского типа..., стор. 11, 13.

⁵⁴ В кераміці переважають опуклобокі, вазоподібні форми з так званим гудзовим орнаментом і канелюрами (М. G e d l. Studia nad wcześną łazą kultury łuzyskiej w środkowej i wschodniej Polsce.— Archeologia Polski, t. XII, z. 2, 1967, стор. 30, табл. IV).

⁵⁵ Т а м ж е, табл. III.

⁵⁶ Т. К. S w i e s z n i k o w. Kultura komarowska..., табл. стор. 82.

дова, прикрашений псевдошнуровим орнаментом, мабуть, теж західного стилю. Знайдено також кілька фігурок птахів та, як і на ранніх пам'ятках, мисок з отвором у дні ⁵⁷.

У свій час проявом нової культурної течії, що запанувала на території висоцької культури на початку залізної доби, В. І. Канівець вважав пам'ятки типу Жуличі, близькі, на його думку, до синхронних пам'яток Верхньої Наддністрянщини ⁵⁸. Звернув він, насамперед, увагу на деякі елементи культури фракійського гальштату, як і на появу кухонного посуду з високо розташованими валиками, характерними для ранньоскіфського періоду. Матеріали з могильника в с. Жуличі Золочівського р-ну, на жаль, не опубліковані, хоч вже не раз згадувалися у різних працях, що має місце і в статті Яна Домбровського. Посилаючись на них, зокрема на один біконічний горщик (з отворами під вінцями і перерваним валиком на перегині бочка), як на провідний тип кераміки з цього могильника, Ян Домбровський теж виділяє окрему локальну групу пам'яток, яку, в свою чергу, вважає проміжним варіантом між культурами кінця бронзової доби, білогрудівською і східних лужицьких груп ⁵⁹.

Для кращого ознайомлення з цією пам'яткою повідомимо про результати розкопок 1969 р. ⁶⁰ Могильник займає досить велике, забудоване за раз підвищення. Перше поховання було досліджене тут ще в 30-х роках і визначене Т. Сулімірським як поховання скринькового типу ⁶¹. У 1952 р. В. І. Канівець відкрив ще шість, з яких найкраще збереглися дві урни з трупоспаленням, а нам вдалося виявити п'ять поховань з трупопокладеннями і два трупоспалення в урнах.

Характерним для перших було, як і на більшості висоцьких могильників, положення кістяка на спині, з простягнутими вздовж тіла руками, головою на південь, південь — схід. Два з них лежали на кам'яних плитах, а покійник з поховання № 6 мав, крім того, прикриті камінням ноги. Ритуальний посуд, що стояв біля голови і ніг похованих, складався з кількох мисок і тюльпаноподібних горщиків, конічної форми друшляків (поховання № 1, 2, 5 рис. 3, 3—7) або кількох мініатюрних посудинок (поховання № 6, рис. 3, 8, 9, 12, 13). Крім кераміки, тут знайдено крем'я-

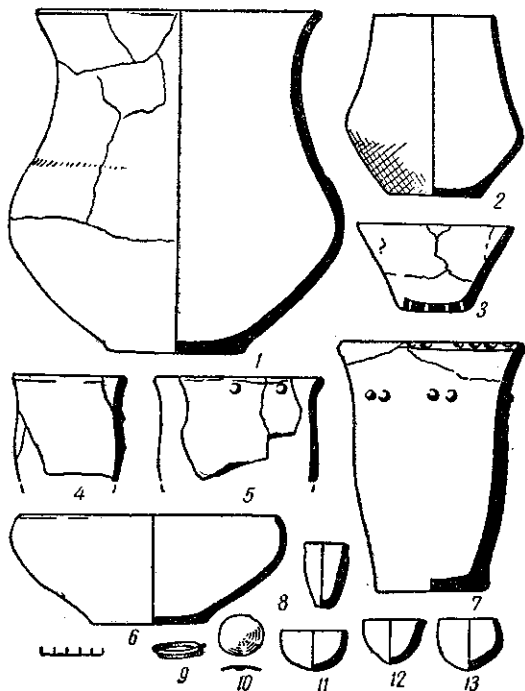

Рис. 3. Матеріали з могильника висоцької культури в Жуличах (1—13).

⁵⁷ Усі матеріали, зібрані автором під час розкопок 1964—1968 рр. в селах Черепин, Лагодів, Звенигород, Терновиця, Шкло Львівської обл., зберігаються у фондах ІСН.

⁵⁸ В. І. Канівець. Памятники висоцького типа..., стор. 14.

⁵⁹ Ян Домбровський. Проблемы..., стор. 85, 86.

⁶⁰ Розкопки проводились експедицією ІСН АН УРСР (під керівництвом автора).

⁶¹ Т. Sulimirski. Sprawozdanie z działalności Lwowskiego ośrodka prehistorycznego.— Z otchłani wieków, т. X, з. 2, 1935, стор. 23.

ний відбійник, два бронзових гудзики і кільце з заложеними один на одного кінцями (рис. 3, 10, 11).

Дещо відрізняється за формою посуд, виявлений у похованнях з тру-поспаленнями. Урна з поховання № 4 — біконічна, з плавним перегином бочка і розхиленими назовні вінцями (рис. 3, 1), подібна до урни з цього могильника, що була опублікована Т. Сулімірським, який вважав її типовою для другого етапу висоцької культури (згідно з його періодизацією)⁶². В похованні № 3 були невеликий біконічний горщик-урна (рис. 3, 2) і поряд з ним уламки тюльпаноподібних горщиків — чорного та світло-коричневого товстостінного, а також частина крем'яного серпа. Вказані урни мають близькі аналогії серед кераміки з найбільш типових висоцьких могильників у селах Лугове (Чехи) і Висоцьке⁶³.

Таким чином, як бачимо, могильник в с. Жуличі зберігає риси, характерні для висоцької культури. Що ж до виявленого тут раніше скринькового поховання, то воно, певно, було подібне до згаданого вище частково прикритого камінням поховання № 6 та до низки відкритих нами таких самих у м. Золочеві⁶⁴. Виходячи з цього, припускаємо також, що теза Т. Сулімірського про появу серед висоцьких пам'яток окремих елементів поморської культури (скринькового і підкльшового типу) не має надійних підстав і пов'язується з помилковим датуванням молодших комплексів висоцької культури латенським періодом⁶⁵. Тут швидше можна говорити про деякі впливи лужицької культури, що подекуди, зокрема, в кераміці, має спільні риси з культурою підкльшових поховань, як це бачимо на прикладі деяких форм посуду з поселення в Лагодіві.

Зібрані тут знахідки, зокрема величезна кількість посуду, дають новий матеріал для характеристики перехідного періоду від висоцького етапу до скифського. Це саме стосується вказаних вище пам'яток в с. Шкло, Терновиця і Черепин. Поселення в Черепині і Лагодіві продовжували існувати до V ст. до н. е., змінюючись під впливом нових культурних течій, а можливо, й етнічно. Вони дали змогу простежити, скільки часу зберігаються характерні для висоцької культури риси і приблизно датувати кінець її існування як самотнього археологічного явища кінцем VII ст. до н. е. Протягом VI ст. до н. е. до її дальшого розвитку залучається стільки різних чужих елементів, що говорити про пам'ятки цього часу як про старожитності висоцької культури неможливо⁶⁶.

На закінчення слід зауважити, що, хоча між окремими лужицькими групами є значні відмінності⁶⁷, усі вони об'єднані спільністю поховального обряду «урнових полів», в процесі формування якого і склався весь масив «лужицької культури». Поява висоцької культури виходить поза рамки цього процесу. Тому, якщо кристалізація її і відбулася під сильними впливами суміжних з нею лужицьких груп, то своїм походженням, специфікою розвитку і нарешті культурним обличчям вона не пов'язується з ними, і тим самим становить окрему археологічну культуру.

⁶² T. Sulim irski. Die Kisten und die Glockengräberkultur in Sudostpolen.— Światowit, t. XV, 1930—1931, стр. 171.

⁶³ T. Sulim irski. Kultura wysocka, табл. XXIII. Цей дослідник звертав увагу на відмінність їх форм, вказуючи на можливість лужицького фракійського походження (там же, стр. 153, 154). Подібні біконічні горщики відомі на інших пам'ятках пізньо-висоцького типу, наприклад на поселенні у Вікнинах Великих Збараського р-ну Тернопільської обл. (М. Ю. Смішко. Селище доби полів поховань у Вікнинах Великих.— Археологія, т. I. К., 1947, стр. 111, рис. 12).

⁶⁴ Л. І. Крушельницька. Могильник висоцької культури..., стр. 124, рис. 2, поховання № 45.

⁶⁵ T. Sulim irski. Kultura wysocka, стр. 169.

⁶⁶ Л. І. Крушельницька я. Пам'ятники скифського времени на Верхнем Поднепровье.— Тезиси докладов на конференци по вопросам скифо-сарматской археологии. М., 1966, стр. 24—27.

⁶⁷ Z. Bukowski. Studia..., стр. 22—23; M. G e d l. Studia..., стр. 316.

Л. И. КРУШЕЛЬНИЦКАЯ

О связях лужицкой и висоцкой культур

Резюме

В данной статье автор, включаясь в возобновленную Яном Домбровским дискуссию о восточных связях лужицкой культуры, рассматривает два вопроса: о происхождении ранних лужицких памятников на территории западных областей Украины и о влиянии этих элементов на формирование висоцкой культуры.

Анализ керамических комплексов из могильника в с. Терновица и поселения в с. Залисках показывает, что лужицкие древности тут связаны в первую очередь с юго-восточными группами лужицкой культуры.

На основании новых материалов висоцких памятников (поселения с. Гончаривка, Гончаривка — Бужек, Ясенив и могильника в с. Конюшків) в статье сделан вывод, что общность отдельных форм материальной культуры лужицких племен и населения между-речья Днестра и Западного Буга в конце бронзового периода объясняется не только междуплеменными связями, но и близостью предшествующих им культур. Участие лужицких элементов в формировании висоцкой культуры более ощутимо на поздних этапах развития последней. Автор считает, однако, что по своему происхождению, специфике развития, общему облику висоцкие памятники представляют отдельную археологическую культуру.

В. М. КОРПУСОВА

Про населення хори античної Феодосії

У відтворенні історії сільського населення європейської частини Боспору лишається нез'ясованою проблема його етнічної атрибуції. Вирішити її значною мірою допомагає вивчення матеріалів некрополів. Проводилося дослідження на пам'ятках азіатського Боспору¹, вивчені курганні могильники класичного та елліністичного часу європейської частини². Грунтові могильники цього періоду були зовсім невідомі, поховання римського часу досліджені недостатньо³. Особливу цінність для характеристики сільського населення Боспору становлять матеріали двох некрополів (V—IV ст. до н. е. та II—III ст. н. е.) поблизу с. Фронтове⁴ на Ак-Монайському перешийку, в південно-західній частині Керченського п-ва. Очевидно, некрополі належали до хори античного міста Феодосії, яке знаходиться за 20 км від них.

Обидва некрополі розташовані поруч. Могили більш давнього з них зосереджені двома компактними групами на відстані 30 м одна від одної. Між ними був розташований пізніший некрополь, що частково перекривав

¹ И. С. Каменецкий. Население Нижнего Дона в I—III вв. н. э. Автореферат канд. дисс. М., 1965; Ю. П. Ефанов. Кобяковский грунтовый могильник и вопрос о его этнической принадлежности.— Античная история и культура Средиземноморья и Причерноморья. Л., 1968, стор. 136—143.

² Т. Н. Троицкая. Скифские погребения в курганах Крыма. Автореферат канд. дисс. Симферополь, 1954; Э. В. Яковенко. Скифы Восточного Крыма в V—II вв. до н. э. Автореферат канд. дисс. М., 1969.

³ А. А. Дирин. Мыс Зюк и сделанные на нем археологические находки.— ЗООИД, т. XIX. Одесса, 1896, стор. 126—128; В. Ф. Гайдукевич. Некрополя некоторых боспорских городов.— МИА, № 69. М., 1959, стор. 187—211; Т. М. Арсеньева. Могильник у деревни Ново-Отрадное.— МИА, № 155, 1970, стор. 82—149; И. Т. Кругликов а. Некрополь поселения у дер. Семеновки.— СА, № 1, 1969, стор. 98—119.

⁴ Некрополь досліджували у 1960 р. Ю. Г. Колосов (О. В. Цвек. Могильник скіфського і сарматського часу на Керченському півострові.— Археологія, т. XXI. К., 1968, стор. 199—205), у 1964—1966 р.— В. М. Корпусова.